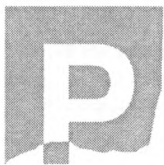

RAT, KULTURNA BAŠTINA I NORMATIVNA DJELATNOST

Lyndel V. Prott

Oznato nam je da ratni plijen krasi mnoge muzeje i privatne zbirke. Gospoda Lyndel V. Prott, poznati stručnjak za međunarodno pravo o kulturnom naslijeđu i načelnica Sekcije za međunarodne standarde UNESCO-ova Odjela za materijalnu baštinu, izvještava o naporima međunarodne zajednice da se uhvati u koštac s problemima zaštite kulturnih dobara u vrijeme rata.

Zaštita kulturnog naslijeđa u vrijeme oružanog sukoba i okupacije jest posebni problem. Osim neizbježnog razaranja koje prati ratovanje (a modernim oružjem moguće je potpuno uništiti velika područja u samo nekoliko sekundi), tu je i problem pljačke. U povijesti ratovanja nalazimo brojne primjere osvajača koji otuđuju predmete kulturnog naslijeđa iz svih mogućih razloga: da bi tim predmetima ukrali svoje gradove, da bi ih pokazivali na trijumfalnim svečanostima, da bi demoralizirali pobijedene. Takvo lišavanje imovine pobijednog stanovništva čak se pokušavalo ozakoniti argumentima koji su trebali dokazati legalitet "ratnog plijena", i sve se do nedavno dokazivalo kako je pravično da si pobjednička strana naplati vlasništvom pobijedene ili okupirane strance odštetu za štete nanijete vlastitoj imovini ili čak za troškove ratovanja.

Kroz povijest vrlo rano nalazimo pokušaje da se ograniči divljaštvo u ratovanju i spriječe nepotrebne patnje: Ciceronova optužba iz 70. godine pr. n. e. protiv rimskog namjesnika Verresa za pljačku javnog i privatnog vlasništva navodi primjere osvajača koji su pohvaljeni zbog svoje suzdržanosti u tom pogledu. Pravila u pravnoj zaštiti kulturnih dobara formulirana su 1863. godine u Kodu Lieber, uputama o ponašanju vojske Sjedinjenih Država na bojištu, koje su sastavljene za upotrebu vojske SAD-a u vrijeme američkoga građanskog rata. Haaška konvencija iz 1907. godine, kojom se reguliraju zakoni i običaji u ratovanju na kopnu, također sadrži odredbu koja se odnosila na kulturna dobra.

Suvremeno zakonodavstvo o tome području utemeljeno je u Konvenciji o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (Haaška konvencija) iz 1954. godine. Taj sporazum sadrži pravila koja obavezuju zaraćene strance na zaštitu i očuvanje kulturnih dobara, a primjenjiva su i u građanskom ratu. Države su obavezne u miru poduzimati odgovarajuće mjere kako bi što više umanjile eventualnu štetu koju bi njihova kulturna dobra mogla pretrpjeti u vrijeme rata, kao što su imenovanje staratelja, obilježavanje značajnih kulturnih spomenika posebnim simbolima koji su utvrđeni Konvencijom i izrada planova za zaštitu pokretnih kulturnih dobara u slučaju izbijanja sukoba. Od okupatorske sila zahtijeva se poštovanje kulturnih dobara u osvojenim područjima. Ove se odredbe odnose i na pokretna i na nepokretna dobra, te na uništavanje i otuđivanje takvih dobara. Međutim, postoji i Protokol čije se odredbe odnose izričito na probleme u vezi s pokretnim kulturnim dobrima. Odredbe toga protokola neizmerno su značajne. One obavezuju svaku pojedinu zemlju potpisnicu da "spriječi izvoz kulturnih dobara s teritorija koji je okupirala za vrijeme oružanog sukoba" (Protokol, 1. članak), pod kojima se, po definiciji, razumijevaju umjetnička djela, rukopisi, knjige i drugi predmeti umjetničkog, povijesnog ili arheološkog značaja, kao i znanstvene zbirke i značajnije zbirke knjiga ili arhivske zbirke. Štoviše, svaka potpisnica se obavezuje "da preuzme nadzor nad kulturnim dobrima uvezenima bilo izravno bilo neizravno na njezin teritorij s bilo kojeg okupiranog teritorija (članak 2.), (i) da vrati, po završetku

neprijateljstava, legalnim vlastima teritorija koji je bio okupiran, ona kulturna dobra koja su bila izvezena u suprotnosti s principom donesenim u prvom paragrafu. Takvo dobro nikada ne smije biti zadržano u ime ratnih reparacija."

Navedene odredbe bile su odgovor civiliziranih naroda na rasprostranjeno uništavanje zbirki i institucija koje su nacisti provodili kao politiku u okupiranoj Evropi. Za drugoga svjetskog rata organizirana je posebna nacistička jedinica (Einsatzstab Rosenberg) da nadgleda transport značajnih umjetnina u Njemačku.¹ Neke od tih umjetnina završile su u njemačkim muzejima, a mnoge su ostale u rukama članova nacističke vrhuške. Neke su razmijenjene za druge umjetnine koje su bile na većoj cijeni iz idoloških razloga, a neke su prodane da bi se namaknuo novac.

Raspetljavanje te pljačke postalo je jedna od veoma važnih angažmana saveznika nakon rata. Osamnaest savezničkih vlada (neke od njih, kao vlada Nizozemske, Čehoslovačke i Poljske bile su vlade u izgnanstvu, jer su njihove zemlje bile okupirane) obznanilo je u Londonskoj deklaraciji iz 1943. godine da pridržavaju pravo da proglašavaju nevažećom svaku transakciju imovinom koja pripada osobama koje žive na okupiranim teritorijima, bez obzira na to jesu li te transakcije "izvršene u obliku pljačke i otimačine, ili u obliku prividno formalno zakonitih transakcija, čak i kada ukazuju na to da su izvršene dobrovoljno". Na tu činjenicu 12 Deklaracija izričito upozorava stanovništvo neutralnih zemalja. Po završetku rata neutralne su zemlje, Portugal, Švedska i Švicarska, poduzele odgovarajuće korake da se vrati imovina za koju se može dokazati da je bila otuđena iz zakonitog vlasništva osoba koje su živjele na okupiranim teritorijima.²

Pohrana i "dobra vjera"

Nakon drugoga svjetskog rata nije se više dogodilo ništa što bi se po opsegu moglo usporediti sa sustavnom pljačkom koja se tada poduzimala kao politička mjera. Međutim, bilo je slučajeva na koje su se mogle primijeniti odredbe Konvencije o povratu kulturnih dobara iz 1954. godine. Za invazije na Kuvajt 1990. godine, predmeti iz Narodnog muzeja bili su preneseni u Bagdad. Neki od oduzanih predmeta bili su vlasništvo države, a neki su pripadali glasovitoj zbirci El Sabah, koja se nalazi u privatnom vlasništvu, ali su predmeti iz nje bili na posudbi Narodnome muzeju. Kuvajt se žalio UNESCO-u i žalbu je razmatrao Izvršni odbor. Iračka je vlada 24. listopada 1990. izjavila Odboru da je preselila predmete iz muzeja samo radi pohranjivanja, u skladu s odredbama i u duhu Konvencije. Ovaj argument mogao bi se temeljiti na članku 5(1) Haaške konvencije, koji glasi: "Ako se ukaže potreba da se poduzmu mjere u cilju očuvanja kulturnih dobara koja se nalaze na okupiranom teritoriju i oštećenih tijekom ratnih operacija, a legalne vlasti zemlje čiji je teritorij okupiran ne budu u mogućnosti da poduzmu te mjere, okupirajuća strana će, u najvećoj mogućoj mjeri i u tijesnoj suradnji s tim vlastima, poduzeti najpotrebnije mjere zaštite." Kuvajtske su vlasti i nadalje izražavale zabrinutost za sudbinu zbirki. Pitanje je, međutim, riječeno bez intervencije UNESCO-a. Rezolucijom Savjeta sigurnosti Ujedinjeni narodi su ovlašteni da pregovaraju s Irakom o povratu sve imovine koja je otuđena iz Kuvajta, uključujući i kulturna dobra. Dana 21. listopada 1992. predstavnici Iraka, Kuvajta i Ujedinjenih naroda potpisali su deklaraciju kojom se potvrđuje povrat dobara u Kuvajt.

Nedavno su se pojavili izvještaji, da je srbijanska vojska odnijela vlasništvo muzeja u Vukovaru nakon zauzeća toga grada u vrijeme

sukoba u bivšoj Jugoslaviji, a koje je uslijedilo nakon proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske. U vrijeme dok pišem ovaj članak (lipnja 1992. godine), nije još nedvojbeno jasno što se dogodilo s tom zbirkom.

Protokol Haaške konvencije također nalaže povrat, po završetku neprijateljstava, kulturnih dobara koja potječu s teritorija jedne zemlje članice a pohranjena su na teritoriju druge zemlje članice u svrhu zaštite od opasnosti u vrijeme oružanog sukoba. Navest ćemo dva primjera koja pokazuju koliko dugo može potrajati dok se regulira jedan takav slučaj. Prvi se primjer odnosi na umjetnička blaga iz poljskih nacionalnih zbirki, koja su pohranjena u Kanadi radi čuvanja u vrijeme njemačkog napada na Poljsku 1939. godine. Konačno su vraćena tek 1961. godine.³ Još duža procedura vodila se u slučaju mađarske krune sv. Stjepana, koja je bila predana na čuvanje oružanim snagama Sjedinjenih Država po završetku neprijateljstava u drugom svjetskom ratu i oduzeta u Sjedinjene Države, a nije vraćena sve do 1977. godine.⁴

Možda najteže probleme predstavlja odredba o obavezi zemlje potpisnice Konvencije da oduzme kulturno dobro od nekog od svojih vlastitih građana, koji ga je možda kupio u dobroj vjeri, kako bi bilo vraćeno osobi koja ga je bila lišena. Zemlje potpisnice Londonske deklaracije objavile su da će tako i učiniti. Nakon izvjesnog pritiska saveznika, Švicarska je donijela zakonodavstvo u tom smislu, u opreci sa zakonima iz švicarskoga civilnog zakonika koji su štitali bona fide kupca. Novi je zakon određivao da je Švicarska Konfederacija dužna dati kompenzaciju kupcu ako je ovaj ne može naplatiti od posrednika. Međutim, u jednom slučaju u kojem je švicarski trgovac umjetninama morao vratiti umjetnine državljaninu Francuske i utužio Konfederaciju za kompenzaciju, dosuđen mu je umanjena svota s obrazloženjem da nije, prilikom kupnje tako izuzetno vrijedne zbirke iz njemačkog izvora, pokazao dovoljan oprez pri istraživanju njezina porijekla.⁵

Problem kupca "u dobroj vjeri" veoma je ozbiljno pitanje, što je bio i uzrok da se u Protokol uvedu i posebne odredbe koje se odnose na pokretna kulturna dobra nakon što su neke države izjavile da bi ih uključnje takvih odredaba u samu Konvenciju priječilo da je prihvate. Na nesreću po te zemlje, Sjedinjene Države i Ujedinjeno Kraljevstvo nisu se pridružile ni Konvenciji ni Protokolu, premda su bile među glavnim zemljama potpisnicama Londonske deklaracije; ovdje treba spomenuti da su mnoge evropske države, čiji civilni zakonici štite bona fide kupca, kao što su Francuska, Nizozemska i Švicarska, pristupile i Konvenciji i Protokolu. Ipak, čini se, da bi se problem bona fide kupca mogao pokrenuti prema svom rješenju, pošto bi UNIDROIT-ov preliminarni prijedlog nacrt konvencije o ukradenim ili nezakonito izvezenim kulturnim predmetima, o kojemu se sada raspravlja, osiguravao povrat takvih predmeta, ograničavajući prava bona fide kupca na nadoknadu samo na slučajeve u kojima je pokazana primjerna temeljitost pri istraživanju porijekla predmeta.⁷

Koliko bi dugo trebala trajati obaveza da se izvrši povrat? U Londonskoj konvenciji nije bilo izraženo da je ta obaveza vremenski ograničena, i bar je jedan komentator ustvrdio da se "može očekivati da obaveza da se izvrši povrat traje sve dotle dok se otkrivaju umjetnička djela za koja je poznato da su bila opljačkana za vrijeme nekog rata". Švicarski ukaz, koji je donesen 10. prosinca 1945., opozvan je dvije godine kasnije. Neka izuzetno vrijedna umjetnička blaga iz samostanske crkve u Quedlinburgu, koja su bila otuđena pri kraju drugoga svjetskog rata, nasljednici vojnika koji ih je očigledno otudio ponudili su na prodaju u Sjedinjenim Državama 1990. godine. Njemačka vlada nije pokrenula zakonsku proceduru, već je umjesto toga u cilju njihova povrata platila veliku sumu novca.

Bilješke

1. J. Merryman i A. E. Elsen, "Zakon, etika i likovne umjetnosti", drugo izdanje, prvi svezak, str. 20.-23., 1987.
2. L. V. Prott i P. J. O'Keefe, "Zakon i kulturna baština", svezak III.: "Kretanje", str. 805.-811., 1989., London, Butterworths.
3. S. Nahlik, "Slučaj raznesenih umjetničkih blaga", "23. njemački godišnjak međunarodnog prava", 1980., str. 255.
4. Merryman i Elsen, kao gore, prvi svezak, str. 24.
5. Fisher protiv Švicarske Konfederacije, Odluka švicarskoga saveznog suda, Booty Chamber, 25. lipnja 1952.
6. S. E. Nahlik, "O nekim nedostacima Haaške konvencije o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba iz 1954. godine", 44. godišnjak Udruženja povjesničara akademije La Haye, 1974., str. 100.-106.
7. L. V. Prott, "Nacrt konvencije UNIDROIT usredotočen na kupce", *Museum* br. 172. (svezak XLIII., br. 4., 1991.), str. 221.-224.
8. "Predmeti koje su otuđili američki vojnici vraćaju se u Njemačku i Austriju" (*muzejski izvještaj*), br. 175. (Svezak XLIV., br. 3., 1992.), str. 181.

Prijevod s engleskog:
Zdenka Ungar

* Tekst objavljen u časopisu *Museum International*, 1993., 177, No. 1, str. 45.-49.